

Підняття аеростата у розташуванні російських військ на позиції Попова гора
під час Першої світової війни, 1917 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-184886.

Представлена подборка фотодокументов, посвященная 100-летию начала Первой мировой войны и в частности участия в ней украинцев как на передовой, так и в тылу.

Ключевые слова: Первая мировая война; техническая оснащение армий; оружие нового класса; фотосвидетельства; украинские военные; полевая жизнь; жизнь мирного населения.

There is given the photo collection of documents, dedicated to the 100-anniversary of the beginning of the World War I, especially to the participation of Ukrainians on the front and rear.

Key words: the World War I; the technical maintenance of army; the weapon of the new class; photo evidences; the Ukrainian militaries; the field life, the life of civilians.

УДК 930.253:94(477.85)“1914”

Н. Б. МАСІЯН*

БУКОВИНА НАПЕРЕДОДНІ ОКУПАЦІЇ (за документами Державного архіву Чернівецької області)

Подаються відомості з документів архівних фондів Буковинської крайової управи, Чернівецької та Кіцманської повітових управ, інформації з указів австрійського цісаря Франца Йосифа, обіжників і розпоряджень міністерств Австро-Угорщини, які детально відтворюють події та обставини, що склались на Буковині напередодні Першої світової війни та протягом першого місяця розгортання бойових дій до першої російської окупації краю (02.09.1914).

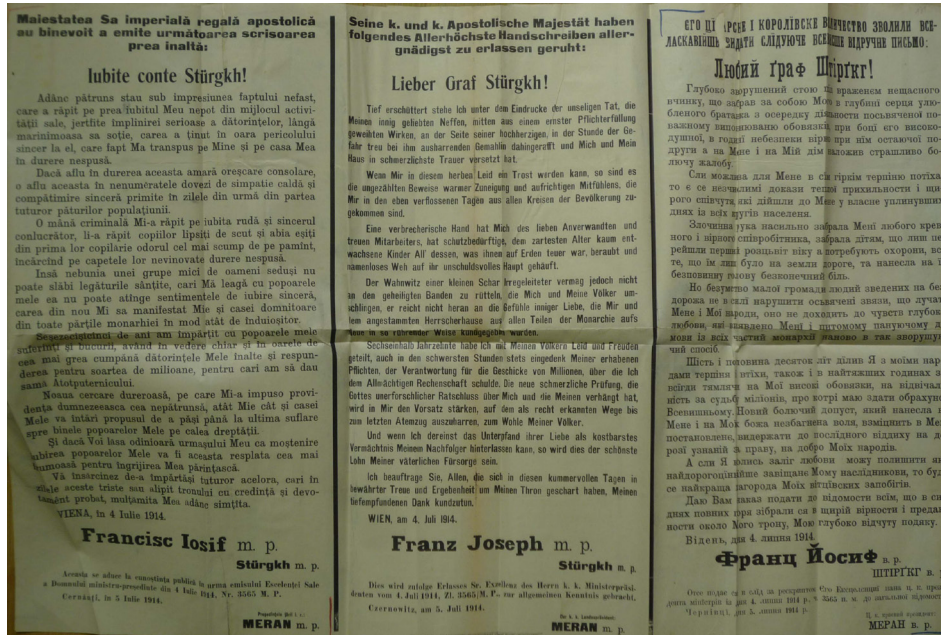
Ключові слова: Перша світова війна; Буковина; Українські Січові Стрільці; бойові дії; окупація; евакуація; документ.

Населення Буковини, в статусі коронної землі австрійського краю Габсбурзької монархії, під час Першої світової війни опинилося у вирі бойових дій, пережило три російських окупації, зазнало репресій як з боку австрійської влади, яка запідозрила українців у русофільстві, так і з боку російської окупаційної влади, котра вважала їх ворожою стороною. Як складова частина Австро-Угорської монархії, Буковина брала участь у цій війні на боці Центральних держав (Австро-Угорщини, Німеччини, Туреччини і Болгарії) і, головним чином, у військових операціях проти російських військ.

Після подій 28 червня 1914 р. в Австро-Угорщині запанувала загальна думка, що Сербія повинна відповісти за атентат (вбивство Його цісарсько-королівської Високості, австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда та Її Високості, дружини ерцгерцога, княгині Софії фон Гогенберг) у Сараєво. Ситуацію загострила запекла сербсько-австрійська пресова полеміка. Внаслідок ескалації політичної кризи між Австро-Угорщиною та Сербією у другій половині липня на північно-східному кордоні монархії виникло напруження. Фактично оголошенням війни Сербії 28 липня Австро-Угорщина розв'язала ланцюгову реакцію “європейської пожежі”, хоча сама й не була зацікавлена у розширенні конфлікту¹.

27 липня 1914 р. Буковинська крайова управа отримала від Міністерства зовнішніх справ підготовлений українською мовою та надісланий для опублікування Меморандум, головною метою якого було доведення до відома місцевого населення та його переконання у достовірності інформації щодо антимонархічної агітації, яка впродовж років

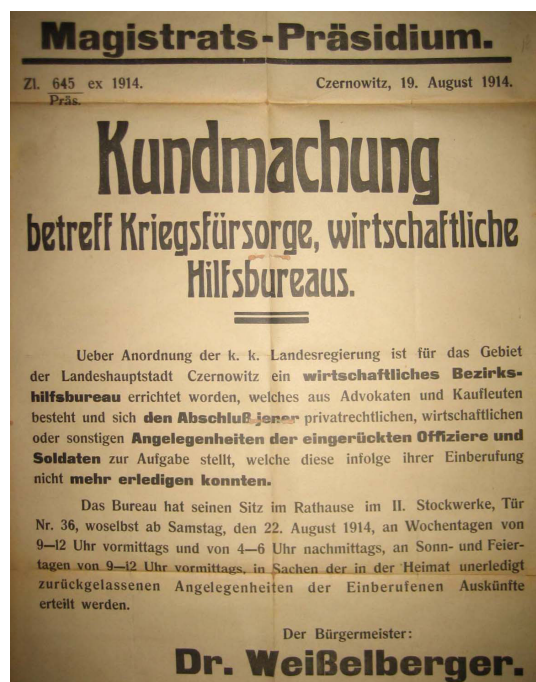
* Масіян Наталія Богданівна – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Чернівецької області.

Лист австрійського цісаря Франца Йосифа з приводу вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда 28 червня 1914 р. у Сараєво, видане трьома мовами (румунською, німецькою, українською) в університетській друкарні Р. Екгарда (м. Чернівці) для розповсюдження на території Буковини. 5 липня 1914 р. *Держархів Чернівецької обл., ф. 8, оп. 1, спр. 62, арк. 70.*

велася Сербією з метою від'єднання південно-слов'янських земель від Австро-Угорщини та прилучення їх до Сербії².

Беззаперечним історичним фактом є те, що Перша світова війна виникла внаслідок гострих непримиренних суперечностей між великими державами Європи та інших континентів, що об'єдналися у могутні військово-політичні блоки: Троїстий (згодом Четверний) союз, до якого ввійшли Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія, та Антанта (Англія, Франція, Росія). Війна велася за сфери впливу у світі, за ринки збуту сировини, за переділ уже поділеного світу <...>. Коли ж включені до складу тієї чи іншої імперії народи дозріли до свого національного самоусвідомлення (особливо у другій половині XIX – на початку XX ст.), виявилось, що територія їхнього автохтонного проживання розірвана між різними імперіями. У кожній з таких розділених націй посилювся потяг до об'єднання. Провідні кола сусідніх імперій вирішили використати це природне бажання роздертих на шматки націй і висунути примарні гасла “визволення єдинокровних братів” з-під гноблення сусідньої імперії і “возз'єднання” їх відповідно з кожною із своїх частин колишньої придбаної території... Тож з “патріотичних почуттів” і з метою “визволення” і “возз'єднання” у ворожих арміях “російський” українець повинен був стріляти в українця “австрійського” і навпаки; “австро-німецький” поляк-легіонер – у поляка “російського” і

Оголошення бургомістра м. Чернівці д-ра Сало фон Вайсельбергера щодо утворення крайового та повітових комітетів допомоги, які складатимуться з адвокатів та комерсантів, з метою ведення господарських, економічних та інших справ офіцерів та солдат, мобілізованих на службу до Австро-Угорської армії. 19 серпня 1914 р.
Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 2, спр. 30447, арк. 16.

навпаки; “австрійський” румун – у “російського” молдаванина і румуна Румунії тощо.³

26 липня 1914 р. Міністерство внутрішніх справ повідомило з Відня крайову владу на Буковині про те, що сербські піддані передаються під захист російських представництв на території краю⁴. Цього ж дня у місцевому службовому листку – чернівецькій газеті “Czernowitzer Zeitung” було опубліковане повідомлення про амністію для військовозобов’язаних у випадку мобілізації⁵. 27 липня 1914 р. ц[ісарсько]-к[оролівський] крайовий президент герцогства Буковина Рудольф фон Меран передав розпорядження головам повітів та керівникам поліцейських управлінь стосовно змін в організації роботи прикордонних служб щодо посилення контролю за перетином кордонів та заходів на випадок початку бойових дій. В основу цього розпорядження було покладено указ Міністерства внутрішніх справ від 25 липня 1914, Ч. 8641, направлений на підвищення пильності відповідних служб на прикордонних станціях у зв’язку з можливою появою на кордоні емігрантів. Цим самим указом віденський агент поліції, який слідкував за організацією роботи з питань еміграції населення на ділянці залізничного сполучення Чернівці – Коломия, зобов’язувався здійснювати контроль на прикордонній ділянці залізниці Новоселиця – Іцкани (нині територія Румунії – *Н. М.*), з метою надання допомоги в діяльності місцевим органам⁶. 30 липня 1914 р. Радівецькій повітовій управі (нині місто Rădăuți (Румунія) – *Н. М.*) було надіслано вказівку крайової влади щодо посилення охорони складських приміщень, на яких зберіга-

Поштова листівка Першої світової війни, на якій зображений австрійський
цісар Франц Йосиф, що готує маніфест до свого народу. [1914]
Світова війна у поштових листівках. З колекції Івана Снігура //
Науково-дослідний центр буковинознавства при ЧНУ ім. Ю. Федьковича. –
Чернівці: Зелена Буковина. – 2008.

лися легкозаймисті речовини (спирт, керосин та ін.), у першу чергу це стосувалося складів, що розташовувались у безпосередній близькості до залізниць. Особливу увагу слід було приділити забезпеченню посиленої охорони спиртопереробних заводів Соломона Рудіха та братів Перець⁷.

Неспокійна політична ситуація та невпинне наближення війни спричинило паніку серед мирного населення, яке вже не покладало надію на зусилля дипломатії, що не були направлені на утримання миру в Європі. У повідомленнях буковинської крайової управи мала місце інформація щодо занепокоєння вкладників ощадкаси, клієнтів інших фінансово-кредитних установ із приводу захищеності їхніх вкладів та безпечної діяльності фінансових інституцій⁸. Крім цього, на кінець липня на Буковині було відзначено зріст цін на продовольчі товари, причому крайова влада вважала це зростання цін безпідставним та вдалась до застосування статей кримінального кодексу проти спекулянтів. Так, статтею 482 кримінального кодексу було передбачено стягнення штрафу за перші два випадки спекуляції, а коли порушення доведено втретє, то це могло призвести до відчуження бізнесу. Стаття ж 484 кримінального кодексу передбачала разом з відчуженням бізнесу арешт на період від 1 до 6 місяців, якщо порушення законодавства відбулось під час “громадського неспокою”⁹.

31 липня 1914 р. в Австро-Угорщині та Росії була оголошена загальна мобілізація. З цього дня із заходами загальної мобілізації австрійська контррозвідка здійснювала відповідні оперативні дії. Зокрема, державний кордон був закритий для перетину, запроваджувалась цензура пошти, телефону, телеграфу, заборонялося використання, за жодної потреби, голубиної пошти¹⁰. Цього ж дня в чернівецькій газеті “Народний голос” було опубліковане оголошення про запис до лав Українських Січових Стрільців, у якому йшлося про те, що вступити в ряди стрільців та отримати додаткову інформацію з цього приводу можна в Чернівцях, за адресою: вул. Петровича, 4¹¹ (адреса приміщення Українського Народного Дому – *Н. М.*).

Власноручним листом австрійського цісаря Франца Йосифа від 31 липня 1914 р. Головнокомандувачем армії призначено Його Високість генерала від піхоти ерцгерцога Фрідріха¹². Війна між Австро-Угорщиною і Росією розпочалась 6 серпня 1914 р. Загальне командування у краї було покладено на генерал-майора А. Мюнцеля, командира 35-ї ландштурменої бригади. Крім мобілізованих, що брали участь у військових операціях проти російських військ або на італійському фронті, значна частина української молоді Буковини вступила до військової формації Українських Січових Стрільців¹³.

Слід зауважити, що на Буковині, поза австро-угорськими, російськими та українськими добровольчими частинами, жодних інших військових формувань не було. Наступного ж дня після початку війни в “Народному голосі” було опубліковано статтю, в якій йшлося про те, що, хоч ця війна і нав’язана Австро-Угорщині, піддані держави, в тому числі й українці, битимуться, як леви, оскільки знають, що їхні побратими в царській Росії – це невдоволений народ, який прагне скинути з себе віковичне ярмо неволі, тому закликають: “<...>А ми з піснею на устах йдім на наших ворогів за цісаря, за державу, а разом і за волю України!”¹⁴.

Одним з перших кроків австрійської влади щодо організації надання цільової допомоги військовим та їх сім’ям під час війни стало оприлюднення в газеті “Czernowitzer Zeitung” повідомлення міністра внутрішніх справ про створення фондів допомоги, зокрема: Червоного Хреста (для поранених солдат), “Центрального відомства” (для солдатських сімей), Служби турботи на війні (для сімей солдат, загиблих на полі бою)¹⁵. Згодом фонди допомоги оприлюднили список продуктів харчування та особистих речей, які в першу чергу потребували солдати на фронті. До них були належали чай, шоколад, какао, цукор, випічка довготривалого строку зберігання (кекси, пряники та ін.), твердий сир (у закритих бочках), копчене м’ясо (пізньої осені та взимку), сардини, саямі, сухофрукти, компот, мармелад (бажано у дерев’яних коробках), горіхи і каштани, ром, мінеральна вода, фруктові соки, сигари, цигарки, тютюн для куріння та для жування, мило, термофляги, олівці, папір для

письма, натільна білизна, шкарпетки, шапки та ін.¹⁶ Товариство Червоного Хреста першим взялося за організацію спеціалізованих пунктів – “зон відпочинку” для солдат та поранених на шляху їх слідування. В таких спеціалізованих пунктах стомлені та виснажені від бою чи перебуванні на марші вояки могли відновлювати свої сили (вмиватися, голитися, лагодити особисті речі, харчуватися, відпочивати).

Станом на 13 серпня 1914 р. у Чернівцях було обладнано два такі пункти: на залізничному вокзалі та на вулиці Семигородській (нині вул. Головна). Червоний Хрест також закликав споріднені організації до створення спеціалізованих пунктів на залізничних станціях Лужани, Неполоківці, Бояни, Новоселиця¹⁷.

Із самого початку розгортання воєнних дій на російсько-австрійському фронті австрійському війську вдалося без особливих зусиль захопити село Рокитне та укріплену пануючу висоту “Могила” (298 м), що близько 2 км північніше села Реваківці. Її захопив загін вахмістра Є. Газди. Ця висота виявилась настільки важливою для росіян, що вони здійснили 5 спроб відбити її. За бойовий успіх Газда був відзначений срібною медаллю “За мужність” I ступеня. Він також став першим унтер-офіцером у воєнній кампанії проти Росії серед тих, хто одержав цю високу солдатську нагороду.

Південніше 9 серпня австрійському загону вдалося оволодіти Російською Новоселицею, а далі селами Маршинці та Строїнці. Загальні втрати австрійців склали 8 вбитими та 23 пораненими, а росіян – понад 30 убитими і пораненими. Бої носили запеклий характер і тривали зі змінним успіхом. Тим часом росіяни продовжували стягування військ до кордону, а австрійське командування вирішило зупинити противника на лінії Топорівці – Раранче – річка Прут¹⁸.

Тимчасові успіхи, захоплення територій противника змінювалися поразками і відступами. 13 серпня 1914 р. австрійський цісар видав розпорядження, згідно з яким для захисту цивільного населення та у зв'язку з необхідністю, викликаною веденням війни, дозволялось примусове переселення цивільних осіб із зони бойових дій. Власне, це розпорядження давало легальні підстави для проведення евакуації населення з визначених місцевостей, з метою їх укріплення та підготовки до ведення війни¹⁹. 20 серпня російський “Дністровський загін” з 12-ма гарматами вступив на австрійську територію. Австрійські прикордонні загопи відійшли на лінію Раранче - Кут Остриця. 23 серпня поблизу села Раранче відбувся бій, у результаті якого австрійське військо силами 35-ї бригади, до складу котрої входили 24-й Коломийський полк та 41-й піхотний полк, завдало нищівної поразки противнику, і знекровлені російські частини поспіхом відступили вглиб Бессарабії.

Битві біля села Раранче присвячено статтю “Честь борцям за вітчизну, слава полеглим героям!” в газеті “Народний голос”:

“<...> На раранецькім готари видніють три чорні могили. Криють вони в собі борців-героїв. Більша частина між ними – се наші брати українці, бо переважно тут були українські полки. Билися вони за свою рідну землю, і рідна земля прийняла їх геройські голови. А на їх крові вродить барвінок і встелить їх могили, і буде живим пам’ятником для прийдешніх поколінь. Зелений той барвінок буде вказувати, що тут полягли бійці за вітчизну і за волю України. <...> Сотні тисяч українців стали в ряди нашого австрійського війська, щоб боронити свою дорогу вітчизну, а разом здобути волю своїм закордонним братам. А другі тисячі збираються під стягом добровольців – Українських Січових Стрільців <...> А всі ви, що лишаєтеся вдома, молитесь Всевишньому, щоб поміг перемогти ворога та повернути ваших рідних витязів додому. Вони йдуть у кривавий бій з ворогами за святу справу. Вони йдуть звільняти край від неприятеля, вони йдуть добувати волю для свого народу. У нас всіх тепер давній козацький клич: “Добути, або дома не бути!”²⁰.

На жаль, поразка австрійських військ у Галичині та їхній подальший відступ на захід утворили небезпеку ізоляції 35-ї бригади на Буковині. Тому австрійське командування вирішило негайно вивести її з краю. Австрійські сапери підірвали два металевих мости через річку Прут, на підступі до крайової столиці – міста Чернівці, біля с. Стара Жучка та знищили дерев’яний міст у передмісті Гореча. 31 серпня 1914 р. війська остаточно залишили столицю Буковини. Для населення це було знаком для масової втечі з міста.

2 вересня 1914 р. близько 18 години, після короткої процедури передачі, здійсненої бургомістром Сало фон Вайсельбергером, російські війська зайняли Чернівці. У повідомленні російської Ставки було відзначено, що головне місто Буковини Чернівці та весь прилеглий район, зайняті росіянами без бою. Того ж дня тимчасовий командувач військами лівофлангового оперативного району генерал-лейтенант Т. Арутюнов на сходах чернівецького магістрату виголосив коротку промову: оголосив Чернівці назавжди російським містом і водночас наклав на міщан контрибуцію²¹.

Так на Буковині розпочалась перша російська окупація краю. Велика кількість місцевого мирного населення, налякана російським наступом та непокоячись за власну безпеку, поспіхом залишала місто і виселялася вглиб Австро-Угорщини. Євреї, боячись погромів, евакуювалися сім’ями, головним чином, у місцевість Карпат. В еміграції опинилась і більша частина крайової влади.

¹ *Запаловський В.* Буковина в останній війні Австро-Угорщини. – Чернівці: Золоті литаври. – 2003. – 284 с.

² Державний архів Чернівецької області (далі – Держархів Чернівецької обл.), ф. 3 Буковинська крайова управа, оп. 1, спр. 11936, арк. 2–16.

³ *Ботушанський В. М.* Буковина і Хотинщина в зовнішній політиці європейських держав у роки Першої світової війни і боротьби українців краю за українську державність / Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці: Рута. – 2005. – 744 с.

⁴ Держархів Чернівецької обл., ф. 8 Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 62, арк. 76.

⁵ Там само, арк. 86.

⁶ Там само, арк. 81–81 зв.

⁷ Там само, арк. 109–109 зв.

⁸ Там само, арк. 108–108 зв.

⁹ Держархів Чернівецької обл., ф. 8 Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 97, арк. 100.

¹⁰ Там само, арк. 101.

¹¹ Оголошення про запис до лав Українських Січових Стрільців // Народний Голос. – Чернівці. – 1914. – 31 лип.

¹² Держархів Чернівецької обл., ф. 8 Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 62, арк. 110.

¹³ *Жуковський А.* Історія Буковини. Частина друга після 1774 р. – Чернівці: видавнича спілка “Час”, 1993. – 223 с.

¹⁴ *Добржанський О., Старик В.* Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.

¹⁵ Держархів Чернівецької обл., ф. 8 Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 97, арк. 123–125.

¹⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 4 Чернівецька повітова управа, оп. 1, спр. 1277, арк. 7.

¹⁷ Держархів Чернівецької обл., ф. 4 Чернівецька повітова управа, оп. 1, спр. 1280, арк. 2.

¹⁸ *Заповський В.* Буковина в останній війні Австро-Угорщини. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 284 с.

¹⁹ Держархів Чернівецької обл., ф. 8 Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 62, арк. 114.

²⁰ Честь борцям за вітчизну, слава поляглим героям! // Народний Голос. – Чернівці. – 1914. – 30 серп.

²¹ *Заповський В.* Буковина в останній війні Австро-Угорщини. – Чернівці: Золоті литаври. – 2003. – 284 с.

Подаються сведения из документов архивных фондов Буковинского краевого управления, Черновицкого и Кичманского уездных управ, информации из указов австрийского императора Франца Иосифа, циркуляров и распоряжений министерств Австро-Венгрии, которые в деталях отображают события и обстоятельства, сложившиеся на Буковине на кануне Первой мировой войны и на протяжении первого месяца развертывания боевых действий до первой российской оккупации (02.09.1914).

Ключевые слова: Первая мировая война; Буковина; Украинские Сечевые Стрельцы; боевые действия; оккупация; эвакуация; документ.

There is given the information of the documents of archival collections of the Bukovyna regional administration; Chernivtsi and Kitsman' county administrations as well as the information of Decrees of the Austrian Emperor Franz Josef, bulletins and acts of the Ministries of Austria-Hungary, that detailing reflect events and circumstances in Bukovyna before the World War I and during the first month deployment of fighting till the first Russian occupation of land (02.09.1914).

Keywords: the World War I; Bukovyna; the Ukrainian Sich Riflemen; the fighting; the occupation; the evacuation; the document.